

УДК 338.432:332.12

О. М. Бурлака,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМИ ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

О. Burlaka,
Postgraduate student of the Vinnytsya national agrarian university

THEORETICAL AND CONCEPTUAL ELEMENTS OF GOOD GOVERNANCE AGRARIAN ECONOMIC SYSTEM

У статті проведено дослідження сутності аграрних економічних систем. Розглянуто складові аграрних економічних систем та визначено їх функції. Запропоновано теоретико-методологічну структуру управління аграрними економічними системами. Визначено поняття механізму управління аграрними економічними системами, фактори та функції даного механізму. Розроблено підходи до формування методології стійкого розвитку аграрної економічної системи.

This article studied the nature of agrarian economies. The components of agricultural economies and define their functions. A theoretical and methodological framework management agrarian economies. The concept of management mechanism agrarian economies, factors and features of this mechanism. The approaches to the formation of methodology for sustainable development of the agricultural economic system.

Ключові слова: аграрна економічна система, механізм управління, економічний розвиток, структура, функції аграрної економічної системи.

Key words: agrarian economic system, the mechanism of governance, economic development, structure and function of agricultural economic system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні десятиліття гострота пошуку шляхів підвищення ефективності управління аграрними економічними системами істотно зростає і буде безумовно зростати надалі. Підтвердженням цього є досвід країн з розвинутою економікою. У міру становлення ринкових відносин ці проблеми все гостріше відчуються і в Україні. Таке становище зумовлено тим, що аграрна галузь є однією з провідних галузей економіки України і від її розвитку значною мірою залежить економічний стан країни.

Ефективність аграрної галузі базується на її інтеграції з низкою інших галузей економіки, до яких відносяться галузі, що виробляють трактори та сільгоспмашини, мінеральні добрива та отрутохімікати, паливномастильні матеріали, транспортні засоби, енергоносії та інші. До них слід також додати систему матеріально-технічного постачання, оптові і роздрібні підприємства, орієнтовані на задоволення потреб сільськогосподарського виробництва, ремонтні підприємства, сільськогосподарські будівельні підприємства та інші.

Практична затребуваність і наукова актуальність даної проблематики та цілеспрямований пошук ефективних механізмів управління стійким розвитком аграрними економічними системами визначили напрям наукового дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми формування наукових основ розвитку аграрної галузі знайшли також відображення в працях багатьох українських вчених-економістів: В.В. Вернадського, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Г.Б. Іваницької, О.Л. Кашенко, М.Ф. Кропивка, Г.М. Калетніка, С.В. Козловського, А.В. Мельника, Є.В. Мішеніна, М.М. Паламарчука, С.А. Подолинського, В.М. Трегобчука, Г.В. Черевка та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета роботи полягає в теоретичному дослідженні концептуальних особливостей функціонування аграрних економічних систем та розробці механізму управління даною системою.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Якісний аналіз національної економіки може бути зроблений лише за допомогою застосування системного підходу. Насамперед, детальному аналізу підлягає така підсистема (складова) АПК, як аграрні економічні системи — АЕС.

На думку окремих дослідників [1, 2], аграрні економічні системи АЕС — це широкий набір економічних утворень від селянських (фермерських) господарств до регіональних і міжрегіональних агропромислових об'єднань. Належність аграрних економічних систем до АПК обґрунтовується тим, що вони мають цілісний характер, а їх цілісність ґрунтується на об'єднанні всіх економічних утворень за принципом спільності економічних відносин за наявності у кожного з цих утворень певної економічної самостійності.

Головна мета АЕС — стійке забезпечення населення достатньою кількістю та асортиментом сільськогосподарської продукції з дотриманням необхідних якісних показників. У загальному вигляді АЕС складається з восьми підсистем [2]:

1. Підсистема першого порядку — окремий працівник, або більш конкретно, відповідно до [3] "робітник, що має певні навички, кваліфікацію, досвід, предмети праці, над якими він трудиться; алгоритм виробництва". При дослідженні проблем управління АЕС ця підсистема може розглядатися як неподільний елемент. Проте, на наш погляд, в якості "вихідного" неподільного елемента АЕС доцільніше розглядати працівника аграрного виробничого циклу.

2. Підсистеми другого рівня — це трудові колективи, які складаються з кількох підсистем першого рівня. Ці підсистеми виконують більш складні функції в рамках закінчених технологічних етапів аграрного виробництва. До них можна віднести: первинні трудові колективи спеціалізованих сільськогосподарських виробників, селянські (фермерські) господарства, трудові процеси в яких здійснюють дві і більше особи, які спеціалізуються на виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, і т.ін.

3. Підсистеми третього рівня — це селянські (фермерські) господарства, кооперативи, до складу яких входять підсистеми другого рівня. Системи цього рівня повинні бути схожі як за видами виробленої ними продукції, так і

за способами реалізації основних виробничих функцій.

4. Підсистеми четвертого рівня — структурні елементи з більш складними функціями, ніж на попередньому рівні, і які, як правило, не обмежуються одним видом діяльності: це — бригади, відділення, кооперативи [4], а також селянськими (фермерськими) господарствами, що використовують найману робочу силу, і т.ін.

5. Підсистеми п'ятого рівня — це об'єднання систем попередніх рівнів: сільгоспорганізації різних організаційно-правових форм (акціонерні товариства, агрофірми тощо).

6. Підсистеми шостого рівня — це міжгосподарські і територіальні об'єднання районного та обласного масштабу (агрохолдинги, асоціації селянських (фермерських) господарств і т.п.).

7. Підсистеми сьомого рівня — регіональні аграрні структури (або агроструктури обласного масштабу).

8. Підсистеми восьмого рівня — це міжрегіональні (загальнодержавні) аграрні економічні утворення.

У число обов'язкових складових будь-якої системи крім її складових (підсистем) обов'язково повинні входити зв'язки між цими підсистемами, стійкість і ефективність яких є не менш важливими для розробки рекомендацій щодо забезпечення стійкості розвитку економічної системи.

У сучасних умовах в методології системного дослідження аграрних економічних систем не можна обмежуватися матеріальними, енергетичними, фінансовими зв'язками. Особлива роль у дослідженні аграрних систем належить інформаційним зв'язкам. І справа не тільки у тому, що інформаційні потоки є відображенням матеріальних, енергетичних і фінансових потоків. Треба мати на увазі, що у зв'язку з активним розвитком ІТ-технологій інформаційні потоки все більше висувуються на перший план при дослідженні різних проблем сучасного суспільства, відіграючи при цьому не тільки допоміжну, а й нерідко самостійну роль. Сьогодні інформаційним зв'язком належить інтегрувати і узагальнювати роль в управлінні. Вони дозволяють згрупувати окремі підсистеми в єдину організовану систему. Тільки з їх використанням можлива координація та ефективна взаємодія всіх самостійних підсистем (складових) будь-якої системи. Інформаційні зв'язки повинні своєчасно відображати зміну станів як самої АЕС, так і зовнішнього середовища, забезпечуючи тим самим суб'єкту управління системою можливість адекватно та своєчасно реагувати на ці зміни.

На необхідність застосування системного підходу до аналізу аграрних економічних систем вказував ще Н.М. Моїсєєв [5], який писав: "Системний аналіз ... вимагає аналізу складної інформації різної фізичної природи". Цим обумовлено використання в системному аналізі широкого спектру математичних методів, методів моделювання, методів теорії інформації та ін. З повною підставою можна стверджувати про можливість і, більше того, необхідність застосування методів системного аналізу при дослідженні АЕС загалом та методів управління ними, погоджуючись з думкою А.С. Каменського [6] про те, що "... системним дослідником зобов'язаний буде в тій чи іншій мірі стати майже кожен фахівець і керівник".

Необхідною умовою для забезпечення ефективної діяльності аграрної економічної системи є створення і стійке функціонування механізму управління нею.

"Механізм управління" — досить часто згадувана і використовувана категорія, значення якої однозначно не визначено [7, 8]. Найбільш поширеним є означення, що під механізмом управління розуміється система принципів, правил, нормативів і процедур, які визначають порядок та зміст управлінської діяльності. Особливо важливо сприйняття механізму управління як системи, що використовує системний підхід як базу його дослідження. Тобто механізм управління економічною системою — це складна ієрархічна система, яка визначає відповідно до прийнятої методології управління внутрішній устрій, порядок формування та функціонування системи управління.

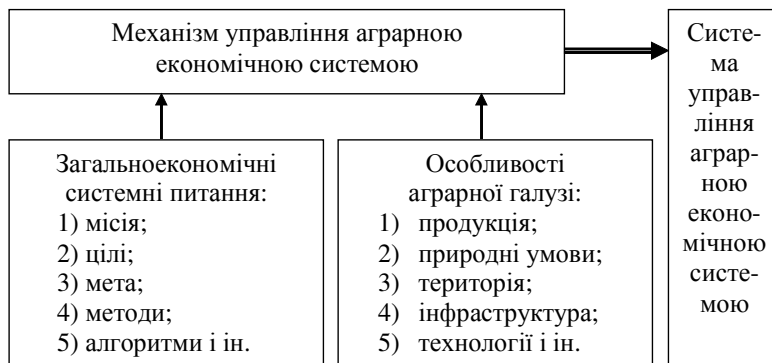

Рис. 1. Структура управління аграрними економічними системами

В основу формування, функціонування та удосконалення механізму управління АЕС слід покласти наступні методологічні підходи [9].

— визначення головної мети управління системою та її безумовний пріоритет над локальними цілями;

— синтез системи, який повинен бути спрямований на забезпечення спільності реалізації стратегічних, тактичних і оперативних цілей при забезпеченні ефективного використання матеріальних, енергетичних, трудових та інформаційних ресурсів;

— розгляд системи як єдиного цілого і як сукупності окремих самостійних підсистем (складових);

— система являє собою синергетичну сукупність матеріальних, енергетичних, інформаційних і фінансових потоків;

— система передбачає її поділ поділ на об'єкти та суб'єкти управління;

— виявлення всіх істотних зв'язків між підсистемами як усередині системи, так і з зовнішнім середовищем;

— уникнення зайвої деталізації;

— ієрархічна структуризація системи;

— оптимальне поєднання централізації і децентралізації;

— пріоритет функцій над структурою системи;

— облік невизначеностей як невід'ємний атрибут системи;

— облік процесів розвитку системи, її мінливості, трансформації і здатності до адаптації при збереженні стійкості системи;

— розгляд системи як сукупності підсистем з можливістю включення нових модулів і виключення існуючих, які вже не відповідають цілям і функціям системи;

— контролінг та інформаційно-аналітична підтримка максимально можливої кількості управлінських і технологічних процесів.

Методологічні підходи та інструментарій системного аналізу АЕС диференціюються відповідно до рівня їх ієрархії, виду цих систем, їх змістом і станом в часовому і просторовому аспектах, враховуючи при цьому існуючі відмінності у зовнішніх умовах. Розглянемо сформульовані методологічні підходи системного аналізу АЕС детальніше, з позицій аграрного виробництва.

Глобальна мета [10] АЕС полягає у стійкому і надійному задоволенні суспільних потреб у сільськогосподарській продукції в достатніх кількості та асортименті при дотриманні високих якісних показників. У межах цієї мети формуються головні цілі кожної АЕС, а на їх основі — локальні цілі, а також глобальні та локальні критерії ефективності АЕС. Слід звернути увагу на вимогу забезпечення певної стабільності цільового та функціонального призначення досліджуваних систем. Це пов'язано, насамперед, з особливостями сільськогосподарського виробництва, яке для зміни напрямку своєї основної діяльності нерідко потребує значних часових періодів. Локальні ж цілі і критерії повинні бути максимально гнучкими в межах, визначених головними цілями та функціональним призначенням керованої АЕС.

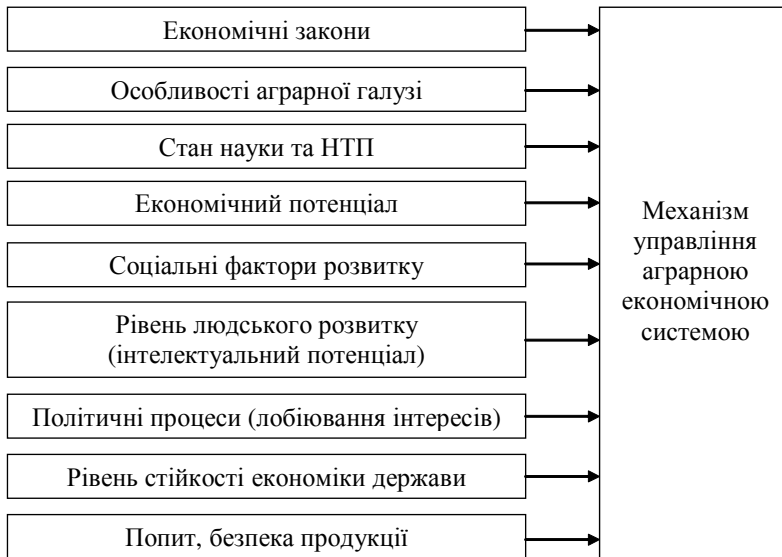

Рис. 2. Фактори механізму управління аграрними економічними системами

Для аграрної галузі механізм управління АЕС повинен відповідати як загальним для економічних систем закономірностям, так і специфіці аграрного виробництва. У загальному вигляді така концепція механізму управління аграрними економічними системами відображена на рисунку 1 [7, 9].

На наш погляд, механізм управління аграрними економічними системами слід розглядати як систему принципів, правил, нормативів і процедур, у рамках якої реалізуються цілі та завдання аграрної економічної системи згідно з економічними законами, які визначають її існування і розвиток. Механізм управління аграрними економічними системами повинен відповідати системно узгодженому комплексу чинників — формі власності, організаційній структурі виробництва, ринковим соціально-економічним відносинам, природним умовам господарювання і державній політиці стосовно до сільського господарства. Механізм управління — це система, складові (елементи) якої перш за все об-

'єднані певними економічними зв'язками.

Реалії сучасної ринкової економіки та рівень суспільного розвитку висувають на передній план інформаційну та інтелектуальну складові механізму управління аграрними економічними системами для забезпечення її стійкого розвитку. Це виявляється у тому, що управління — це перш за все складна система інформаційних процесів. Подібних поглядів на місце інформації в управлінні дотримуються багато вчених, зокрема, академік О.С. Виханський та О.І. Наумов [11], які стверджують: "В даний час ... різко зростає роль інформаційно-поведінкової підсистеми системи управління". А в [11, 12] серед предмету науки управління на першому місці вказана інформація.

Основні фактори, що обумовлюють і визначають механізм управління аграрними економічними системами, зображені на рисунку 2 [11, 13].

Сучасний стан економіки України та її аграрного сектора характеризується все зростаючим динамізмом всіх соціально-економічних процесів, ускладненням системи економічних зв'язків, обмеженістю ресурсів, демографічними та екологічними проблемами, посиленням конкуренції тощо, що викликає необхідність цілеспрямованої роботи з великими обсягами інформації і призводить до багатогатості та невизначеності при розробці та реалізації управлінських впливів. Усе це ускладнює управління аграрними економічними системами. Природним наслідком цього є збільшення частки інтелектуальної складової в управлінській діяльності, обумовленої життєво важливою необхідністю цілеспрямованої роботи з різноманітною інформацією, обсяги якої постійно зростають.

Виходячи з вищесказаного, до завдань та функцій, що вирішуються в межах інформаційно-аналітичного блоку механізму управління аграрними економічними системами, слід віднести такі (рис. 3) [14, 15].

Виокремлення зазначених функцій, наведених на рисунку 3, обумовлено в основному методологічними міркуваннями і носить досить умовний характер, оскільки їх ефективне використання може бути здійснено лише в нерозривній системній сукупності.

Таким чином, для того, щоб забезпечити стійкий розвиток аграрної галузі регіону потрібне ефективне управління аграрною економічною системою на основі створення механізму управління, реалізованого у вигляді інтегрованої автоматизованої системи управління, орієнтованої на новий рівень використання інформації, засобів і методів, що базуються на досягненнях НТП (рис. 4).

Оскільки аграрні економічні системи належать до числа складних систем, неминучим є висновок про багатокритеріальний характер завдань управління ними. У таких випадках слід використовувати узагальнений показник якості системи, що представляється у вигляді вектора, координати якого є показниками окремих властивостей системи. Такий підхід ще не отримав широкого розповсюдження. Як правило, управлінці використовують певну сукупність критеріїв, не ставлячи і не вирішуючи завдання багатокритеріальної оптимізації. А це може призвести до порушення системності дослідження.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, даного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. До аграрних економічних систем можна віднести широкий спектр економічних утворень від селянських (фермерських) господарств до міжрегіональних аграрних економічних структур. Характерними ознаками АЕС є належність АПК і те, що їх цілісність ґрунтується на об'єднанні підсистем (елементів) спільністю

Рис. 3. Функції механізму управління аграрними економічними системами

економічних відносин за наявності у них певної економічної самостійності.

2. Механізм управління аграрними економічними системами слід розглядати як систему принципів, правил, нормативів і процедур, у рамках якої реалізуються цілі та завдання аграрної економічної системи згідно з економічними законами, які визначають її існування і розвиток. Механізм управління аграрними економічними системами повинен відповідати системно узгодженому комплексу чинників — формі власності, організаційній структурі виробництва, ринковим соціально-економічним відносинам, природним умовам господарювання і державній політиці стосовно до сільського господарства.

Література:

1. Кропивко М.Ф. Розвиток самоврядних господарських об'єднань в агропродовольчій сфері / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 21—26.

2. Молдаван Л.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л.В. Молдаван // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 13—17.

3. Кравченко Р.Г. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве. — М.: Колос, 1978. — 424 с.

4. Драбовський А.Г. Кооперативна система у сфері аграрного виробництва України та світу: сучасний стан і перспективи розвитку / А.Г. Драбовський // Науковий вісник НАТУ. — 2011. — № 21.12 — С. 171—178.

5. Моисеев Н.Н. Математические задачи системного анализа: [учеб. пособие для вузов] / Н.Н. Моисеев. — М.: Наука, 1981. — 487 с.

6. Каменский А.С. Методология системных исследований в сельском хозяйстве / А.С. Каменский. — М.: ВНИИ-ТЭИСХ, 1984. — 70 с.

7. Растринин Л.А. Адаптация сложных систем. Методы и приложения / Л.А. Растринин. — Рига: Зинатне, 1981. — 375 с.

8. Козловський С.В. Концептуальна модель механізму управління факторами економічного розвитку сучасних економічних систем / С.В. Козловський // Економіка і регіон: наук. вісн. Полт. нац. техн. ун-ту ім. Ю. Кондратюка. — 2009. — № 2 (21). — С. 98—103.

9. Козловський С.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю: [моногр.] / С.В. Козловський. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. — 432 с.

10. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури: [пер. с англ.]. — М.: Дело, 1993.

11. Виханский О.С. Менеджмент / Виханский О.С., Наумов А.И. — М.: Гардарики, 2002. — 528 с.

12. Управление агропромышленным комплексом / Под ред. В.В. Кузнецова. — М.: ИКЦ "МарТ"; Ростов н/Д: Издательский центр "МарТ", 2003. — 416 с.

13. Трегобчук В.М. Еколого-економічна концепція ефективного і сталого розвитку національного АПК / В.М. Трегобчук // Економіка АПК. — 1995. — № 6. — С. 3—13.

14. World Bank. Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development. — Washington, D.C.: World Bank, 1997. — 109 p.

15. Александров И.О. Экономический механизм экологической безопасности / Александров И.О., Сердюк О.В. // Социально-экономические исследования в переходный период. Сталий розвиток та екологічна безпека (Щорічник наукових праць). Випуск XX / НАН України. ІРД. — Львів, 2000. — С. 365—366.

References:

1. Kropivko, M. V. (2009), "The development of self-governing business associations in the Agricultural and Food Sector", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 21—26.

Рис. 4. Методологія стійкого розвитку аграрної економічної системи

2. Moldovan, L. V. (2010), "Forms of management in the agricultural sector of Ukraine in the context of globalization", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 13—17.

3. Kravchenko, R. G. (1978), *Matematicheskoe modelirovanie ekonomicheskikh processov v sel'skom hoziaystve* [Mathematical modeling of economic processes in agriculture], Kolos, Moscow.

4. Drabovskiy, A. G. (2011), "Cooperative system in agricultural production in Ukraine and worldwide: current state and prospects of development", *Naykoviy visnik NLYU*, vol. 21.12, pp. 171—178.

5. Moiseev, N. N. (1981), *Matematicheskie zadachi sistemnogo analiza* [Mathematical problems of system analysis], Nauka, Moscow.

6. Kamebskiy, A. S. (1984), *Metodologia sistemnih issledovaniy v sel'skom hoziaystve* [Methodology for System Studies in Agriculture], VNIITEICH, Moscow.

7. Rastrigin, L. A. (1981), *Adaptacia slojnih system. Metodi i prilozhenia* [Adaptation of complex systems. Methods and Applications], Zinatne, Riga.

8. Kozlovskiy, S. V. (2010), "Conceptual model of economic management mechanism factors in the development of modern economies", *Ekonomika i region*, vol. 2 (21), pp. 98—103.

9. Kozlovskiy, S. V. (2010), *Upravlinnia suchasnyimi ekonomichnymi systemamy, ikh rozvytkom ta stijkistiu* [Management of modern economic systems, their development and stability], Merk'iuri-Podillia, Vinnitsia, Ukraine.

10. Meskon, M. X. (1993), *Osnovi menedjmenta* [Fundamentals of Management], Delo, Moscow.

11. Vihanskiy, O. S. (2002), *Menedjment* [Management], Gardariki, Moscow.

12. Kyznecov, V. V. (2003), *Upravlenie agropromishlennim kompleksom* [Management of agro-industrial complex], Mart, Rostov.

13. World Bank (1997), *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*, Washington, pp. 109.

14. Aleksandrov, I. O. Serduk, O. V. (2000), "The economic mechanism of environmental safety", *Socialno-ekonomichni dosladjennia*, pp. 365—366.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2013 р.